

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

5-2018
ОКтябрь

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

ФАЛСАФА, СИЁСАТ

Н.ХОЛМИРЗАЕВ

Баркамол инсонни шакллантиришнинг асосий омиллари80

С.ЮЛДАШЕВ, Ҳ.АҲМЕДОВА

Жамиятни илмий бошқаришнинг баъзи масалалари83

Н.ХАКИМОВ, А.АБДУМАЛИКОВ

Ривожланишнинг янги босқичи шароитларида кадрлар тайёрлашни такомиллаштириш86

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Қ.ЮЛЧИЕВ

Хроңотоп – лирик композиция асоси (Шамшод Абдуллаев шеърлари мисолида)89

С.ЖУРАЕВА

Лутфий тўртликлари ҳақида баъзи мулоҳазалар92

Э.НАСРУЛЛАЕВ

Алишер Навоий феномени ва жадид адабиёти намояндалари98

Р.ДАМИНОВА

Туркий шеърятда ғазал102

ТИЛШУНОСЛИК

Ш.ИСКАНДАРОВА, А.РАСУЛОВА

Тўсиқсизлик категорияси ва тил мазмуний структураси хусусида106

З.АЛИМОВА

Ўзбек тилига форс-тожик тилларидан ўзлашган *но-* префиксли сўзлар хусусида109

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Ш.ДЖУМАНОВ

Бўлажак ўқитувчининг шахс бўлиб шаклланишида коммуникатив қобилият моҳияти113

Л.ШУКУРОВА, В.УМАРОВА

Ўзбекистон ҳудудида ганчкорлик санъати тарихий ривожланиш босқичларининг илмий асослари117

ИЛМИЙ АХБОРОТ

Х.ЭШЧАНОВ, А.САРИМСАҚОВ, М.БАЛТАЕВА, М.НУРМАТОВА

Полифункционал гемосорбент олиш усули121

Н.ОЛИМОВА, А.МИНОЖИДИНОВ

Қорхонанинг амалий фаоллиги ва самарадорлик кўрсаткичлари ҳамда инновацияларнинг ўзига хос хусусиятлари123

М.АБДУЛЛАЕВА

Ибратнинг жамиятшуносликка қўшган ҳиссаси126

А.КОСИМОВ

Ёзувчи Т.Мурод услубининг ўзига хослиги («Отамдан қолган далалар» романи мисолида)129

М.УСМОНОВА

Тилнинг пайдо бўлиш муаммосига оид қарашлар131

Р.АБДУЛЛАЕВА

Оламнинг лисоний манзараси133

М.А.НАЗРАЛИЕВА, М.О.ОРИПОВА

Ўқиш кўникмасини шакллантиришдаги муҳим ва самарали стратегиялар136

Ш.АБДУЛЛАЕВ

Аҳил қўшничилик муносабатлари тарихий - маданий жараён сифатида140

АДАБИЙ ТАҚВИМ

Жаҳонга танилган олим143

ТАҚРИЗ. БИБЛИОГРАФИЯ

Библиография147

УДК: 371

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИНИНГ ШАХС БЎЛИБ ШАКЛЛАНИШИДА КОММУНИКАТИВ ҚОБИЛИЯТНИНГ МОЎЖИЯТИ

Ш.Джуманов

Аннотация

Мақолада бўлажак ўқитувчи шахсиятини шакллантиришда коммуникатив қобилиятларнинг роли ва ўрни ёритилган. Ундан бўлажак мутахассисларнинг коммуникатив қобилиятни шакллантиришни такомиллаштириш муаммоси билан шуғулланувчилар фойдаланиш мумкин.

Аннотация

В данной статье раскрываются роль и место коммуникативных способностей в формировании личности будущего учителя. Её могут использовать специалисты, занимающиеся проблемой совершенствования формирования коммуникативных способностей будущих учителей.

Annotation

This article deals with the role and place of communicative skills in formation of future teachers. It may use by future specialists who dealing with the developing problems communicative capabilities.

Таянч сўз ва иборалар: бўлажак ўқитувчи, шахс, шакллантириш, коммуникатив қобилият, бошланғич синф, ахборот, коммуникатив билимдонлик, таълим-тарбия, алгоритм, кетма-кетлик, долзарблик, ижтимоий заруратлик.

Ключевые слова и выражения: будущий учитель, личность, формирование, коммуникативная способность, начальный класс, информация, коммуникативная эрудиция, воспитание и образование, алгоритм, последовательность, актуальность, социальная необходимость.

Keywords and expressions: potential teacher, personality, formation, communicative skill, primary school, information, communicative knowledge, education, algorithm, sequence, urgency, social need.

Жамият ривожланган сари инсонлар ўртасидаги муносабатлар тизими шаклланиб боради ва бу муносабатлар содир бўлаётган ўзгаришларга боғлиқ равишда ўзига хос характер касб этади. Бу жараённинг аҳамиятли белгиларидан бири шуки, содир бўлаётган ўзгаришлар ўқитувчи фаолиятига ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Шу сабабли ҳам педагогик фаолиятнинг мазмуни кўп жиҳатдан ўқитувчининг ўзига, яъни атрофдагиларга, ўз-ўзига, умуман ҳаётга бўлган муносабатларига боғлиқ бўлади.

Маълумки, педагогик фаолиятда коммуникатив муносабатлар, уларнинг хусусиятлари бошқалар билан бўладиган мулоқот жараёнида шаклланади ва намоён бўлади. Педагогик фаолиятда инсонлар билан муносабатларни ташкил қилиш, уларнинг юрагига йўл топа олиш, уларда ўзига нисбатан мойиллик уйғотиш ҳар бир педагог учун жуда муҳим. Бундай малакалар ҳаётдаги ва касбий муваффақиятларнинг асоси ҳисобланади.

Шу сабабли ҳам мазкур мақолага бўлажак ўқитувчи шахсини шакллантиришда коммуникатив мулоқотнинг ўрни ва аҳамиятини ёритишни мақсад қилиб олдик.

Педагогик фаолиятда таълим

Ш.Джуманов – ЖДПИ, катта ўқитувчи.

олувчиларни мулоқотга чақириш, ушбу жараёнда тўғри йўл топа билиш, улар билан педагогик нуқтаи назардан мақсадга мувофиқ ўзаро алоқа боғлашга ва мулоқотга кириша олиш ҳар бир ўқитувчидан ўзаро фаол мулоқотга тегишли кўникма ва малакаларга эга бўлишни талаб этади. Шунинг билан бирга ҳар бир ўқитувчи ўзининг педагогик фаолиятидаги муваффақияти учун мулоқотга киришиш, шахслараро муносабатларни тўғри ташкил этиш, таълим олувчиларни ва инсонларни ўз тарафдорларига айлантириш, фикрини бошқаларга тўғри етказа олиш, ўзгаларни тушуниш борасидаги психологик билим ва малакаларга эга бўлиши ўта муҳим ҳисобланади.

Таълим берувчи учун педагогик фаолиятдаги энг зарур сифатлардан бири – бу, ўз хатти-ҳаракатларини бошқариш бўлиб, бу қобилият ўқитувчига турли хил вазият ва шароитларда ўзини қандай тутиш, вазият талабларидан келиб чиққан ҳолда мулоқотни ташкил қилиш, суҳбатдошнинг индивидуал психологик хусусиятларини билиб, вазиятга тўғри таъсир кўрсатиш ва, натижада, ўз

режалаштирган мақсадига эришиш имконини беради. Бу эса таълим берувчи ўз ҳаётида коммуникатив билимлардан, айниқса, педагогик фаолиятда таълим олувчилар билан мулоқотда қанчалик унумли фойдалана олса, шунчалик педагогик фаолиятни ўзи учун маъқул тарзда ташкил этиш имконига эга бўлади, унга хулосавий фикрни қайд этишга асос бўлади. Ҳар бир таълим олувчи қанчалик ўзига хос, индивидуал бўлмасин, барибир таълим олувчилар психологияси ўртасида ўхшашлик, умумийлик мавжудки, бундай умумийлик маълум бир қонуниятларда ўз ифодасини топади. Бундай масалаларнинг муҳим жиҳати шундаки, таълим берувчи коммуникатив муносабатларни ташкил этар экан, кўпинча ўз шахсий тажрибасига таянган ҳолда ўзи учун маъқул тарзда ва шаклда бу муносабатларни ташкил этади. Афсуски, кўп ҳолларда бундай ташкил этилган мулоқотлар таълим олувчилар билан муносабатда, мулоқотда ҳар доим ҳам таълим олувчиларнинг психологик хусусиятлари ва муносабатларидан кутадиган натижалари ҳисобга олинмайди. Бу эса иккинчи томоннинг тушунмовчиликка, шу жумладан, таълим берувчини ҳам тушунилмай қолишига сабаб бўлади.

Мулоқотнинг муваффақиятли бўлишида бўлажак ўқитувчининг шаклланган сифатлари, фазилатларининг аҳамияти жуда катта. Жумладан, таълим олувчида ижобий фазилатлар яхши шаклланган бўлса (хушмуомалалилик, камтарлик, инсонпарварлик, тўғрисиўзлилиқ, виждонлилик кабилар) мулоқот жараёни ҳам яхши ўтади. Чунки, шахслар бир-бирини тўғри тушунишлари учун, мулоқот муваффақиятли бўлиши учун улар самимий бўлишлари лозим. Шундай экан, ҳозирда ўқитувчиларнинг юқори касбий тайёргарликка, коммуникатив қобилият борасида ҳам педагогик маҳоратга, юқори интеллектуал салоҳиятга, юксак маънавий - ахлоқий фазилатларга, мафкура борасида чуқур дунёқарашга эга бўлишлари, таълим - тарбия ишларида инновацион технологиялардан самарали фойдалана олишларини давр талаб этмоқда. Айниқса, бўлажак ўқитувчилардаги коммуникатив қобилият уларнинг касбий компетентлигининг таркиб топишида муҳим дидактик асос бўлиб ҳисобланади. Шунингдек, таълим-тарбия жараёни сифати ва самарадорлигини ошириш ҳам ўқитувчида коммуникатив қобилиятнинг мустақкам таркиб топганлигига боғлиқдир.

Маълумки, коммуникатив қобилият – ўқитувчининг таълим олувчилар ва уларнинг ота-оналари, шунингдек, ҳамкасблари ҳамда таълим муассасалари раҳбарлари билан педагогик жиҳатдан мақсадга мувофиқ муносабатларга киришиш маҳоратидир. Шу сабабли ҳам замонавий ўқитувчи олдида педагогик жараёнда таълим олувчилар билан ўзаро фаол мулоқотда бўлиш маҳорати ва санъатига эга бўлишдек муҳим вазифани қўймоқда. Бу вазифа ўқитувчиларни муомала ва мулоқот этикасига ўргатишни ҳар қачонгидан ҳам долзарб қилиб қўймоқда.

Ушбу соҳада олиб борган изланишларимиз натижалари бўлажак ўқитувчининг коммуникатив қобилиятини шакллантиришни қуйидагидек ифодалаш имкониятини яратади [1-4]:

ўқитувчининг **коммуникатив қобилияти** – бу, энг аввало, ўқитувчининг самимий ва интерфаол мулоқотда бўлиши негизида мулоқотни ташкил этишнинг оптимал вариантини танлай олиши ҳамда ушбу жараёнда самарадорликка эришиш учун унинг таълим олувчиларга бериладиган топшириқнинг мазмун-моҳиятини тушунтириши, топшириқларни бажаришга оид кўрсатма ва тавсиялар бера олиши, қаралаётган жараён бўйича эришиладиган натижалар ҳақида маълумот беришларини бир томонлама ва лозим топилганда, икки томонлама мулоқотлар асосида амалга ошириш жараёнлари мажмуидан иборатдир. Ҳозирги ўқитувчиларни коммуникатив билимдонликка ўргатиш, уларда зарур коммуникатив малакаларни ҳосил қилишга катта аҳамият берилмоқда ва улар қуйидаги йўналишларда намоён бўлмоқда:

- таълим муассасаларининг ўқитувчиси коммуникатив муносабатнинг ўзига хос услубига эғалиги;

- бошланғич синф ўқитувчиси билан ўқувчилари коммуникатив муносабатларини узлуксиз таълим тизимининг алоҳида бир поғонаси эканлиги;

- ахборотлар қамрови ва ҳажмининг узлуксиз ўсиб бориши ўқитувчи билан ўқувчилар коммуникатив муносабатлар шаклларида ўзгартиришлар киритишга эҳтиёж сезилганлиги;

- ўқитувчи шахсига, касбий билимдонлигига қўйиладиган мезон ва талабларнинг кескин ўзгараётганлиги;

- ўқувчиларнинг дунёқараши билан ўқитувчиларнинг дунёқарашида анъанавий тафовутларнинг ортиб бораётганлиги;

- ўқитувчи билан ўқувчиларнинг таълимга оид тутган ўринларида ўзгаришлар рўй бераётганлиги;

- таълим самарадорлигини таъминлашда ўқитувчи билан ўқувчилар коммуникатив муносабат усулларига ўзгартиришлар киритиш зарурлиги;

- мактаб ва оила ҳамкорлигининг ўқувчи тарбиясидаги аҳамияти ортиб бораётганлиги..

Демак, замонавий ўқитувчида интеллектуал салоҳият, педагогик маҳорат билан бирга коммуникатив муносабатга ўргатиш ҳозирда ниҳоятда зарур, деган фикрга келиш мумкин ва буларга оид масалаларни ҳал қилиш орқали “Интерфаол мулоқот майдони”да бемалол фаолият юрита оладиган инновацион жараёнга кириб борувчи бўлажак ўқитувчини тайёрлашга эришилади. Шунингдек, бўлажак ўқитувчиларда коммуникатив қобилиятнинг мустаҳкам шаклланганлигини замонавий ўқитувчиларга қўйилган асосий талаблардан бири, десак ўринли бўлади.

Тадқиқотимизнинг ушбу қисмида келтирилган бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив қобилиятини шакллантириш муаммосининг долзарблиги ва унинг ижтимоий жиҳатдан зарурийлиги ҳамда мазкур муаммони ҳал қилишнинг педагогик-психологик жиҳатдан асосланишларига таянган ҳолда қайд этиш мумкинки, бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив қобилиятини шакллантириш технологияларини такомиллаштиришда қуйидагидек вазифаларни ҳал қилишга тўғри келади ва бу орқали ўқитувчи шахсини шакллантиришда коммуникатив қобилиятнинг ўрнини асослашга ҳам эришамиз:

- бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив қобилиятини шакллантириш муаммоларини ҳал қилишга бағишланган ишларни илмий-методик жиҳатдан чуқур таҳлил қилиш ва улар натижасида шаклланган фикр (фоя)лар асосида бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив қобилиятини такомиллаштириш йўллари илмий-амалий жиҳатдан асослаб олиш;

- бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив қобилиятини такомиллаштиришни моделлаштириш ва бундаги ташкилий-тузилмавий моделнинг ҳар бир таркибий қисми (параметрлари,

кўрсаткичлари) орасидаги алоқадорлик қонуниятларини очиб беришга ҳаракат қилиш. Бунда коммуникатив қобилиятга оид ички ва ташқи таъсирлар, мулоқот турлари ва шакллари ҳисобга олиш зарур;

- ишлаб чиқилган ташкилий-тузилмавий модель негизида бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив қобилиятини такомиллаштиришга оид янгиланган таълим мазмунини шакллантириш ва уларни амалиётга жорий этиш методларини ишлаб чиқиш ҳамда уларга мос воситаларни тайёрлаш;

- бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив қобилиятини такомиллаштиришнинг инновацион методикасини ишлаб чиқиш ва уларни мавзу (фан)ларни ўрганишда жорий этиш;

- бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив қобилиятини такомиллаштиришнинг интеллектуаллаштирилган тизимини ишлаб чиқиш;

- бўлажак ўқитувчиларда коммуникатив қобилиятнинг таркиб топганлигини аниқлаш ва баҳолаш мезонини ишлаб чиқиш ҳамда улардан амалий фаолиятда кенг фойдаланишга эришиш;

- тадқиқот бўйича тажриба–синов ишларини ташкил этиш ва улар натижаларини чуқур (ҳар тарафлама) таҳлил этиш негизида бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив қобилиятини янада такомиллаштиришга оид услубий тавсиялар тизимини шакллантириш.

Шунингдек, бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив қобилиятларини такомиллаштириш муаммоси ечимини мантиқий изчил кетма-кетликда олиб бориш керак, деган хулосага келдик.

Уларни биз қуйидаги кетма-кетликда лойиҳалаштириб олдик:

- бўлажак ўқитувчида коммуникатив қобилиятни шакллантиришнинг дидактик асоси дастлабки босқич (1 курслар учун);

- бўлажак ўқитувчида коммуникатив қобилиятни шакллантириш босқичи (2 курслар учун);

- бўлажак ўқитувчининг коммуникатив қобилиятини такомиллаштириш босқичи (3 курслар учун);

- бўлажак ўқитувчи коммуникатив қобилиятини жорий этиш босқичи (4 курслар учун).

Ушбу кетма-кетлик бўлажак ўқитувчи шахсини шакллантиришнинг мустаҳкам

дидактик асоси ва алгоритмик кетма-кетлик бўла олади ҳамда улар асосида қаралаётган муаммонинг оптимал ечимини топишга кенг имкониятлар яратилади.

Мазкур тадқиқот натижалари универсал характерга эга бўлиб, ундан олий ўқув юртлари талабалари, узлуксиз таълим тизимининг барча бўғинларида фаолият кўрсатувчи мутахассислар, муаммога қизиқувчи тадқиқотчилар ва бошланғич таълим

йўналишидаги ижодий ишларда ҳам фойдаланиш мумкин.

Мазкур тадқиқот ишида хулоса ўрнида таъкидлаш мумкинки, бўлажак ўқитувчида коммуникатив қобилиятнинг мукамал шаклланиши унинг кейинги касбий фаолиятида ўқитувчи сифатида ўзини намоён қилишда мустаҳкам дидактик асос ва шахсий фаолиятини оптималлаштиришда ҳаракатлантирувчи куч бўлар эди.

Адабиётлар:

1. Джуманов Ш.З. Ёшларга таълим-тарбия беришнинг педагогик - психологик жиҳатлари // Юқори малакали кадрлар тайёрлаш миллий тизими – Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шarti: Республика илмий - амалий конференция материаллари. – Т., 2013.
2. Джуманов Ш.З. Кадрлар салоҳияти ва унинг баркамол шахс таълим-тарбиясига таъсири // Баркамол ривожланиш талабларидан келиб чиққан ҳолда кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тизимини модернизациялаш: Республика илмий - амалий конференция материаллари. – Т., 2016.
3. Джуманов Ш.З. Педагог ўқитувчининг касбига хос фаолият мотивлари // Юқори малакали кадрлар тайёрлаш миллий тизими – Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шarti: Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Т., 2013.
4. Джуманов Ш.З. Педагоглик касби ва унинг жамият тараққиётида тутган ўрни // Таълим сифатини ошириш негизида ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш назарияси ва амалиёти: Республика илмий-амалий конференция материаллари. – II қисм. – Жиззах, 2015.

(Тақризчи: Т.Эгамбердиева – педагогика фанлари доктори, профессор).